

Vakıf Gelirlerine Dair Bir Örnek

Özen Tok (2015). *XIX. Yüzyıl Ortalarında Kayseri Vakıflarının Arazi Gelirleri*, Konya: Çizgi Kitabevi, 416 s.

Miyase Koyuncu Kaya*

Vakıflar, Osmanlı toplumunda sosyal hayatın bel kemiğini oluşturan, hukuki bir çerçevede var olan ve varlıklarını sürdüren kurumlardır. Vakıfların yaygınlığı, Osmanlı Devleti'nin "bir vakıf medeniyeti" olarak telakki edilmesini sağlamıştır. Modern zamanlarda devlet eliyle icra edilen eğitim, bayındırlık, sağlık gibi hemen hemen her alanda faaliyet gösteren vakıflar, kaynakları açısından da geniş bir yelpazede değerlendirilebilir. Üç beş kuruşla kurulan ya da desteklenen vakıfların yanında ciddi maddi kaynakla vücuda getirilen vakıflar mevcuttur. Vakıflar, sosyal fonksiyonlarını, iktisadi bir birim olarak icra ederler. Yani vakıflar, sosyal bir hizmeti finanse ederken aynı zamanda gelirlerin "yeniden dağıtım" fonksiyonunu da icra ederler. Hangi gelirler ya da ne tür gelirler vakıflar eliyle topluma çeşitli alanlarda hizmet olarak sunulmaktadır? Bu sorunun 19. Yüzyıl Kayseri'si örneğinde cevabını, Prof. Dr. Özen Tok'un "XIX. Yüzyıl Ortalarında Kayseri Vakıflarının Arazi Gelirleri" başlığı altında Şubat 2015'te Çizgi Kitabevi yayınları arasından çıkan 416 sayfalık kitabında bulmak mümkün.

Prof. Dr. Özen Tok, şer'iyeye sicillerini temelinde özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda hekim-hasta ilişkileri, sulama kaynaklarının kullanımı, yaralanma ve ölüm meseleleriyle ilgili keşif raporları, mahalleden ihraç kararları, muamele-i şer'iyeye ile borç alıp verme vakaları, su kuyusuna tahsis edilen para vakıfları, mülkün kullanımında çevre düzeni ve kamu hukukuna riayet gibi Kayseri'de sosyo-ekonomik hayatın çeşitli meselelerini irdeleyen çalışmalar kaleme almış bir akademisyendir. 17. Yüzyıl Mısır Eyaleti üzerine yaptığı doktora tezi ve buna paralel Mısır'ın idari yapısı üzerine kaleme aldığı çalışmaları olsa da yazarın asıl ilgi alanını

Kayseri ve kısmen de Kayseri çevresi tarihi oluşturmaktadır. Osmanlı şehirleri ile ilgili kalem oynatanlar için vakıflar, temas edilmesi kaçınılmaz bir konudur. Özen Tok'un 2008 yılında Erciyes Üniversitesi yayınları arasından çıkan "17. yüzyıl ikinci yarısı Kayseri para vakıfları"na dair hazırladığı kitap da yazarın vakıflarla hemhal olduğuna işaret eden çalışmalarındandır.

Yazarın, Kayseri ve vakıfları bir araya getirdiği ve bizim tanıtımını yapacağımız "XIX. Yüzyıl Ortalarında Kayseri Vakıflarının Arazi Gelirleri" kitabı, vakıf çalışmalarına bakıldığında büyük ölçüde ihmal edilen bir alana dairdir. Yazar bu çalışmasıyla Osmanlı vakıflarının buldukları yer ve kurucularının kimliği etrafında tanıtımları, kuruluş amaçları, icra ettikleri fonksiyonları, herhangi bir şehirdeki adları ve sayıları gibi konuları ele alan çeşitli çalışmalardan farklı olarak vakıfların topluma sundukları hizmetin kaynağını nerelerden sağlıyorlar? Vâkıflar, hangi tür kaynaklarla vakıflarının hayatiyetlerini güvence altına alıyorlar? Soruları ile "gelir kaynağı" meselesine cevap vermenin yanında 19. yüzyılın ikinci yarısında Kayseri'de "arazi gelirleri"ne sahip vakıfların detaylı bir envanterini sunmaktadır.

Yazar, bir mali yıla ait (1276 Rumi /Mart 1860-Mart 1861 Miladi) verileri kullanarak Kayseri'de mevcut vakıfların arazi gelirlerini incelemektedir. Osmanlı ekonomisinin büyük ölçüde tarıma dayandığı ve üretimin temel kaynağını da arazilerin oluşturduğu düşünüldüğünde vakıf gelirleri arasında da büyük payın arazilerden karşılandığı gerçeği bu çalışmada Kayseri ölçeğinde de ortaya çıkmaktadır. Arazi gelirlerine sahiplik, vakıfların ciddi bir kısmının şehirlerde faaliyet gösterdiği göz önünde bulundurulduğunda şehir-köy arası iktisadi bağlantıya ve şehre doğru kaynak akışına

* Yrd.Doç.Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi; miyasekoyuncukaya@gmail.com

işaret etmektedir. Dolayısıyla yazarın her bir vakıf için sunduğu veriler, kırsaldan şehre ne ölçüde kaynak geçişi olduğunu, kırsalın şehrin sosyal hayatını da nasıl finanse ettiğini anlamaya yardımcı olmaktadır.

Yazar çalışmasında ana kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı EV.d 17132 numara ile kayıtlı Osmanlı dönemi Kayseri sancağı dâhilinde bulunan vakıfların kırsal alandaki gelir kaynaklarını ve bu gelirlerin miktarlarını ihtiva eden defteri kullanmıştır. Söz konusu defter, Mart 1860- Mart 1861 dönemine ait Kayseri vakıflarının gelirlerinin yanı sıra vakıfların isimleri, şartları, mütevellileri, tasarruf cihetleri, hangi köy ve mezradan gelirleri olduğuna dair bilgiler vermektedir.(s.12-13) Yazar ayrıca arazi gelirini tespit ettiği ve çalışmada yer verdiği vakıflara dair 1850-1860 tarihleri arasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan muhasebe defter ve belgelerini de kullanmıştır.

19. yüzyıl ortalarında hayatini devam ettiren arazi gelirine sahip 206 vakıf, icra ettikleri hizmet dikkate alınarak tasnif edilmiştir. Dört bölümden oluşan kitabın ilk bölümü, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde vakıfların idaresi ele alınmış genel olarak vakıf ve vakıf-toprak ilişkisinden bahsedilmiştir. Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla vakıfların denetimindeki değişim kitabın incelediği dönemin önemli bir unsuru olduğundan yazar, söz konusu nezaretin kurulmasının vakıfların ne şekilde etkilediğini ilk bölümde ayrı bir başlık altında yer vermeyi tercih etmiştir. İkinci bölüm kitabın coğrafi sınırlarını oluşturan Kayseri'nin ilgili dönemdeki idari taksimatı, kırsal yapı ve köyleri konu edinmektedir. Yazar bu bölümde, mezra, köy gibi birimlere, bunlar arasındaki ilişkilere değinirken köy ve mezarların adlarında kullanılan kelimelerin kökenlerine atıflarda bulunmakta Kayseri'nin yerleşme tarihine göndermeler yapmaktadır.

Üçüncü Bölüm, kitabın yazılış amacını ortaya koyan, hacim olarak da en geniş kapsamlı kısımdır. "XIX. Yüzyıl Ortalarında Kayseri'de Arazi Geliri Olan Vakıflar ve İdari Durumları" ana başlığı altında yazar, önce mütevellilik, nazırlık, vakıf vazifeleri, vakıfların mutasarrıfları ve vakıfların tahsis

edildiği cihetler hakkında genel bilgiler vermektedir. Bu bölümün ikinci kısmında Mart 1860-Mart 1861 dönemine ait evkaf defterinde kayıtlı Kayseri'deki arazi gelirine sahip vakıflar tasnif edilmiştir. Cami ve mescidler, şehir içi ve dışındakiler olmak üzere ikiye ayrılmış, tek tek detaylara girmeden önce cami, mescid, imamlık, duagû, cüzhanlık, vaizlik konularında sözlük anlamları ve fonksiyonlarıyla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Medrese ve sibyan mektepleri ile tekke ve zaviyelere tahsis edilen vakıfların ardından çeşmelere tahsis edilen vakıflar konusuna geçilmektedir. Yazar, çeşmeler ve suyun İslam toplumlarındaki önemi ve Kayseri için önemine özel atıfta bulunurken çeşmelere tahsis edilen vakıfları "sosyal hizmet kapsamında" ele almaktadır. Bu bölümdeki her bir alt başlık altında yazar, genel bir okuyucu kitlesini hedef alarak genel açıklamalar yapma ihtiyacı hissetmiş izlenimi vermektedir. Kayseri dışında olduğu halde Kayseri'den arazi gelirleri tahsis edilen vakıflar da aynı sıralamada yer alan bir başka bölümdür. Bu bölümün son alt başlığı kadınlara ait olanlar ve diğerleri olmak üzere evlâdiyet vakıflarına ayrılmıştır. Yazar, kaynakları el verdiği ölçüde her bir vakfın tek tek adları, yerleri, mevcut olduğu durumlarda vakfiyelerinin içeriği, kurucularının kimliği, kuruluşundan itibaren tarihi, harap olma, yıkılma, tamir gibi fiziki durumlarıyla ilgili değişimler, imamlık, cüzhanlık gibi vazifeliler, çeşitli yıllardaki gelir miktarları, gelirlerin geldiği arazilerin adları gibi bilgiler vermektedir.

Kayseri, Selçuklu ve Beylikler dönemi mirasını Osmanlı'ya intikal ettiren yerleşimlerden biri olduğundan 19. yüzyıl ortalarında mevcut çoğu vakfın da uzun bir geçmişi vardır. Yazar, bu tür vakıfların tarihi süreç içinde devamlılıklarını sağlayan etkenler hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Vakıf kurumlarının hem kişisel çıkarlar sebebiyle maruz kaldığı müdahalelerin hem de depremler gibi doğal afetlerin etkilerini görmek açısından yazarın verdiği detaylar oldukça değerlidir. Tek tek bilgiler verilen vakıflara ayrıca adları, şartları, berat ya da vakfiyelerinin mevcut olup olmadığı, mutasarrıflarını gösteren uzun bir tabloda topluca yer verilmiştir. Bu tablo, tüm vakıfları bir arada gösterdiğinden iyi bir veri seti sunmaktadır.

Dördüncü Bölüm, ele alınan döneme ait arazi gelirleri ve vakıflara göre dağılımı bölümünde, kita-

bin temelini oluşturan arşiv kaynağında kullanılan hisse tespitinin neye göre yapıldığı, kullanılan para birimi, o dönem Kayseri'deki temel ürün fiyatlarına göndermeler yapılarak anlatılmaktadır. Yazar, gelirleri bakımından vakıfları gelirleri 1000 kuruş altındakiler; 1000 ila 10000 kuruş arasındaki ve 10000 kuruş ve üzeri olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır. Birinci ve ikinci kategoridekilerle yani uç verileri gösterenleri ayrı ayrı grafiklerde göstermiştir. Yazarın verdiği pasta grafiğe göre bin kuruş ve altı gelire sahip vakıflar %43; orta kısma dair bin- on bin kuruş arası gelir sahipleri %49 ve on bin kuruş üstündeki gelire sahip olanlar ise azınlığı %8'i göstermektedir. Yazar ayrıca vakıfları isimleri, gelir aldıkları köylerin adları ve gelir miktarlarını bir tabloda topluca göstermektedir. Bu bölüm, iktisadi anlamda daha derin

analizler geliştirilebilecek veriler içermektedir. Yine bu bölümde vakıflarla onlara gelir sağlayan köylerin coğrafi dağılımına dair bazı örnekleri harita üzerinde vermek, okuyucunun şehir-kırsal bağlantısını görsel olarak görmesi ve daha kolay algılaması açısından iyi olabilirdi. Ekler bölümünde arşiv kaynağını Osmanlı Türkçesinden okuma yeterliliği olmayanlara da ana kaynağın düzenini, kayıt sistemini, ifade şeklini anlayabileceği şekilde belgelerin verilmesi kitabın genel okuyucu kitlesine hitap edebilmesini sağlayacak etmenlerdendir.

Alan uzmanının kaleminden Kayseri özelinde vakıfların özellikle arazi gelir kaynaklarını tespiti yönelik bu çalışma, değişik dönem ve mekânlar için önemli bir örnek teşkil etmektedir.